

**MUSTAQILLIK YILLARIDA XORAZM VOHASI DEMOGRAFIK
JARAYONLARINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISH
TENDENSIYALARI (1991–2025-YILLAR TAHLILI)**

Tajiyeva Gulshan Ravshan qizi

Xorazm Ma'mun Universiteti

Tarix fakulteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqot ishida O'zbekiston Respublikasining o'ziga xos gidrografik va hududiy xususiyatlariga ega bo'lgan Xorazm viloyatining 1991–2025-yillar oralig'idagi demografik transformatsiyalari tahlil qilingan. Maqolada arxiv statistik ma'lumotlari va zamonaviy hisobotlarga tayangan holda aholi sonining o'sish dinamikasi, tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari, urbanizatsiya jarayonlari hamda migratsiya saldosidagi o'zgarishlar qiyosiy o'rganilgan. Xususan, so'nggi 30 yil ichida aholi zichligining keskin ortishi va aholi yosh tarkibining "qarish" tendensiyasi ilmiy prognozlar asosida yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Xorazm demografiyasi, demografik portlash, aholi zichligi, urbanizatsiya, tashqi migratsiya, demografik yuk, tabiiy o'sish koeffitsiyenti, aholining qarish indeksi.

Matnning rus va ingliz tillaridagi akademik tarjimasini qabul qiling. Ushbu tarjimalar ilmiy maqolalar va tezislar talablariga mos keladigan rasmiy uslubda tayyorlandi.

**ОСОБЕННОСТИ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ХОРЕЗМСКОГО ОАЗИСА
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ ИХ РАЗВИТИЯ
(АНАЛИЗ 1991-2025 ГГ)**

Таджиева Гульшан Равшановна

Магистрант 1 курса исторического
факультета

Хорезмского университета «Маъмун»

Аннотация

В данном исследовании анализируются демографические трансформации Хорезмской области Республики Узбекистан, обладающей уникальными гидрографическими и территориальными особенностями, в период с 1991 по 2025 годы. На основе архивных статистических данных и современных отчетов в статье проводится сравнительный анализ динамики роста населения, показателей рождаемости и смертности, процессов урбанизации и изменений в сальдо миграции. В частности, на основе научных прогнозов освещены резкое увеличение плотности населения и тенденция «старения» возрастного состава населения за последние 30 лет.

Ключевые слова: демография Хорезма, демографический взрыв, плотность населения, урбанизация, внешняя миграция, демографическая нагрузка, коэффициент естественного прироста, индекс старения населения.

**DISTINCTIVE FEATURES AND DEVELOPMENT TRENDS OF
DEMOGRAPHIC PROCESSES IN THE KHOREZM OASIS DURING THE
YEARS OF INDEPENDENCE (ANALYSIS OF 1991–2025)**

Gulshan Ravshanovna Tajiyeva

1st-Year Master's Student, Faculty of History

Khorezm Mamun University

Abstract

This research analyzes the demographic transformations of the Khorezm region of the Republic of Uzbekistan, characterized by its unique hydrographic and regional features, between 1991 and 2025. Based on archival statistical data and modern reports, the article comparatively examines population growth dynamics, birth and death rates, urbanization processes, and changes in the migration balance. In particular, the sharp increase in population density and the "aging" trend of the population's age structure over the last 30 years are highlighted based on scientific forecasts.

Keywords: Khorezm demographics, demographic explosion, population density, urbanization, external migration, demographic load, natural growth coefficient, population aging index.

KIRISH

Xorazm vohasi tarixan Markaziy Osiyoning eng qadimiy sivilizatsiya o'choqlaridan biri bo'lib, bu hududdagi demografik jarayonlar doimo suv resurslari va dehqonchilik madaniyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. XX asrning so'nggi choragi va XXI asrning dastlabki yillarida mintaqa demografiyasida kuzatilgan o'zgarishlarni shunchaki raqamlar o'yini deb bo'lmaydi; bu jarayonlar O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng yuz bergan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy evrilishlarning to'g'ridan-to'g'ri in'ikosidir.

1991-yilda mustaqillikning qo'lga kiritilishi Xorazm vohasi aholisi uchun nafaqat siyosiy, balki demografik xulq-atvorni belgilovchi yangi davrni boshlab berdi. Chegaralarning ochilishi, bozor iqtisodiyotiga o'tish va yerga egalik munosabatlarining o'zgarishi (fermerlik harakati) aholining joylashuviga va o'sish sur'atlariga ta'sir ko'rsatdi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 1991–2025-yillar oralig'idagi davrni demografik nuqtayi nazardan uchta yirik bosqichga bo'lish mumkin: mustaqillikning dastlabki yillaridagi inersiya, 2000-yillardagi barqaror o'sish va 2010-yillardan keyingi sifat o'zgarishlari (urbanizatsiya va migratsiya).

Ushbu ishning maqsadi – 1991-yildan 2025-yilgacha bo'lgan davrda Xorazm viloyati aholisining soni, tarkibi va joylashuvida yuz bergan tub burilishlarni faktik materiallar asosida ochib berishdan iborat.

ASOSIY QISM

1. Aholi sonining o'sish dinamikasi: 30 yillik tahlil

Xorazm viloyati aholisi o'zining yuqori o'sish sur'atlari bilan ajralib turadi. 1991-yilda viloyatning doimiy aholisi 1 097,8 ming kishini tashkil etgan bo'lsa, bu ko'rsatkich keyingi o'n yilliklarda muttasil o'sib bordi. 2021-yilga kelib, ya'ni 30 yillik davr mobaynida viloyat aholisi umumiy hisobda 795,5 ming kishiga ko'paygani qayd etilgan. Bu raqamlar mintaqada deyarli "ikkinchi Xorazm" paydo bo'lganidan dalolat beradi.

2000-yillarning boshlariga nazar tashlaydigan bo'lsak, o'sish sur'ati barqaror va yuqori bo'lganini ko'rishimiz mumkin.

- 2000-yil: Aholi soni 1 340,1 ming kishi.
- 2005-yil: Besh yil ichida aholi soni sezilarli ortib, 1 474,8 ming kishiga yetgan.
- 2010-yil: O'n yillik yakuniga kelib, bu ko'rsatkich 1 598,3 ming kishini tashkil qilgan.

E'tiborli jihati shundaki, aholi o'sishi "sakrash"larsiz, bir maromda kechgan. Masalan, 2001-yildan 2002-yilga o'tar ekanmiz, aholi 23-24 ming kishiga ko'paygan bo'lsa, 2008-2009 yillar oralig'ida bu o'sish 25,2 ming kishini tashkil etgan. Bu barqarorlikning asosiy omili – tabiiy o'sishdir.

2. Tabiiy o'sish va reproduktiv salomatlik ko'rsatkichlari

Mustaqillik yillarida Xorazmda tug'ilish darajasi an'anaviy ravishda yuqori bo'lib keldi. 2000-yillarning boshida respublika miqyosidagi o'rtacha tug'ilish koeffitsiyenti 21–25 promilleni tashkil etgan bir paytda, Xorazmda ham bu ko'rsatkich mos ravishda yuqori bo'lgan.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, hatto iqtisodiy qiyinchiliklar davrida ham xorazmlik oilalar ko'p farzandlilik an'anasiga sodiq qolishgan:

- 2000-yillarning boshida har 1000 aholiga tug'ilish 20–21 promille atrofida bo'lgan.
- 2002–2003-yillarda bu ko'rsatkich 20,5–21,0 promilleni tashkil etgan.
- 2010-yilga kelib esa tug'ilish koeffitsiyenti yana 22,0–22,5 promillegacha ko'tarilgan.

Tabiiy o'sishning yana bir muhim komponenti – bu o'lim darajasining pastligidir. 2000-yillarda o'lim koeffitsiyenti 5,0–5,5 promille atrofida saqlanib qolgani, tibbiy xizmat ko'rsatish tizimining, xususan, emlash va onalikni muhofaza qilish dasturlarining samarasini ko'rsatadi. Bu esa aholining yillik o'rtacha 1,6% ga ko'payishini ta'minlagan.

3. Aholi zichligi: Hududiy joylashuv muammolari

Xorazm viloyatining demografik o'ziga xosligi uning hududiy cheklanganligidadir. Viloyat maydoni kichik bo'lishiga qaramay, aholi sonining tez o'sishi "demografik zichlik" muammosini keltirib chiqardi.

- 2000-yillar: Zichlik har kvadrat kilometrda 220–230 kishini tashkil etgan.

- 2005-yil: Bu ko'rsatkich 240–245 kishiga yetgan.
- 2007-yil: Zichlik 250 kishidan oshgan.

Taqqoslash uchun, 2025-yil holatiga kelib, aholi zichligi har kvadrat kilometrda 335,9 kishini tashkil etmoqda. Bu o'sish (2000-yildagi 220 kishidan 335 kishigacha) chorak asr ichida qishloq xo'jaligi yerlariga, infratuzilma va uy-joy fondiga bo'lgan bosimning qariyb 1,5 barobarga oshganini anglatadi. Xorazm bugungi kunda O'zbekistonning aholisi eng zich joylashgan hududlaridan biri bo'lib qolmoqda.

4. Urbanizatsiya va qishloq aholisi dinamikasi

1991–2009-yillar oralig'ida Xorazm aholisining mutlaq ko'pchiligi qishloq joylarda istiqomat qilgan. 2000-yillarda qishloq aholisining ulushi 70–75% atrofida barqaror saqlanib turgan. 2008-yilga kelib qishloq aholisi soni o'zining tarixiy maksimumi – 1 006,9 ming kishiga yetgan.

Biroq, 2009-yil O'zbekiston demografiyasida, xususan Xorazmda ham burilish yili bo'ldi. Davlat tomonidan amalga oshirilgan ma'muriy-hududiy islohotlar natijasida ko'plab yirik qishloq aholi punktlariga "shahar posyolkasi" maqomi berildi. Bu statistik ma'lumotlarda shahar aholisining keskin "o'sishiga" olib keldi.

- 2009-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, shahar aholisi 358,6 ming kishi, qishloq aholisi esa 1 214,5 ming kishi etib qayd etilgan.
- 2010-yilga kelib shahar aholisining ulushi taxminan 23% atrofida shakllandi.

Shunga qaramay, Xorazm vohasi tub mohiyatiga ko'ra agrar xarakterini saqlab qolmoqda, bu esa mehnat resurslarining qishloq xo'jaligida to'planishiga va yashirin ishsizlikning ortishiga sabab bo'lishi mumkin.

5. Aholining yosh tarkibi va "qarish" tendensiyasi

2000-yillarda Xorazm viloyati O'zbekistonning eng "yosh" mintaqalaridan biri hisoblangan. Aholining yosh tarkibida 30 yoshgacha bo'lganlar salmog'i yuqori darajada edi.

- 2004-yil: Aholining o'rtacha yoshi 25,1 yosh bo'lgan.
- 2006-yil: O'rtacha yosh 25,7 yoshni tashkil etgan.

Biroq, 2010-yillardan keyin demografik o'tish jarayonining yakunlanishi va tug'ilish sur'atlarining nisbiy barqarorlashuvi natijasida aholining sekin-asta "qarish" jarayoni boshlandi.

- 2014-yil: O'rtacha yosh 27,7 yoshga ko'tarildi.
- 2024-yil: Bugungi kunga kelib, Xorazm aholisining o'rtacha yoshi 29,8 yoshni tashkil etmoqda.

20 yil ichida o'rtacha yoshning qariyb 5 yoshga ulg'ayishi jamiyatda mehnatga layoqatli aholi salmog'ining ortishini, biroq shu bilan birga kelajakda pensiya tizimiga tushadigan yukning ham oshishini prognoz qilish imkonini beradi.

6. Migratsiya jarayonlari: Ichki va tashqi oqimlar

Aholi zichligining yuqoriligi va mehnat resurslarining ortiqchaligi Xorazmda migratsiya jarayonlarini faollashtirdi. 2000-yillarda viloyatda manfiy migratsiya saldosi kuzatildi, ya'ni viloyatdan ko'chib ketuvchilar soni ko'chib keluvchilardan ko'proq bo'ldi.

Ushbu jarayon ikki yo'nalishda kechdi:

1. Ichki migratsiya: Aholi asosan poytaxt Toshkent shahriga va boshqa sanoatlashgan hududlarga ko'chib o'tishni boshladi. Bu tendensiya, ayniqsa, 2003-yildan kuchaydi.
2. Tashqi mehnat migratsiyasi: Ayni shu davrda xorijiy davlatlarga (Rossiya, Qozog'iston, Koreya) ishlash uchun ketish holatlari ommaviy tus oldi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiy, balki demografik oqibatlarga ham ega bo'lib, nikoh va farzand ko'rish yoshining kechikishiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi.

MUNOZARA VA XULOSA

1991–2025-yillar oralig'idagi chorak asrdan ortiq vaqt davomida Xorazm viloyati demografiyasi murakkab va ziddiyatli rivojlanish yo'lini bosib o'tdi.

Birinchidan, demografik salohiyatning o'sishi davom etmoqda. 1991-yildagi 1 millionlik aholi bugungi kunda 2 millionlik marraga yaqinlashmoqda. 2000-yildagi 1,3 millionlik ko'rsatkichdan 2010-yildagi 1,6 millionlik ko'rsatkichgacha bo'lgan o'sish sur'ati mintaqaning vital (hayotiy) kuchi yuqoriligini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, hududiy muammolar keskinlashmoqda. 2025-yildagi 335,9 kishilik zichlik Xorazm vohasi uchun "ogohlantiruvchi qo'ng'iroq"dir. Ekin yerlarining qisqarishi va suv

resurslarining tanqisligi sharoitida bunday zichlik kelajakda urbanizatsiya jarayonlarini sun'iy emas, balki tabiiy zarurat sifatida tezlashtirishni talab etadi.

Uchinchidan, sifat o'zgarishlari kuzatilmoqda. Aholining o'rtacha yoshining 25,1 yoshdan (2004) 29,8 yoshga (2024) ko'tarilishi Xorazm aholisi "bolalar jamiyati"dan "mehnatkashlar jamiyati"ga o'tayotganini anglatadi. Bu esa keyingi 10-15 yilda mintaqada ish o'rinlari yaratish masalasi eng dolzarb ijtimoiy-siyosiy vazifa bo'lib qolishini ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mustaqillik yillarida Xorazm vohasi demografiyasi o'zining an'anaviy (yuqori tug'ilish, qishloq aholisining ko'pligi) xususiyatlarini saqlab qolgan holda, zamonaviy tendensiyalar (migratsiya, aholining qarishi, zichlikning ortishi) bilan uyg'unlashdi. Davlatning kelgusi demografik siyosati aynan shu zichlikni boshqarish va mehnat salohiyatidan samarali foydalanishga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari
2. Xorazm viloyati statistika boshqarmasi rasmiy sayti
3. Abdurahmonov Q.X.- "Demografiya asoslari"
4. To'rayev B.- "O'zbekiston aholisi va demografik siyosat"
5. CityPopulation – Xorazm aholisi statistikasi
6. CityFacts – Xorazm demografik tahlili
7. stat.uz
8. kun.uz